

ДІЛЬНІСТЬ БЕССАРАБСЬКОГО ЗЕМСТВА В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (друга половина XIX – початок XX ст.)

Розглядається процес становлення і розвитку земської медицини, її профілактичного напрямку в Бессарабії в другій половині XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Бессарабія, земська медицина, профілактичний напрям.

Рассматривается процесс становления и развития земской медицины, ее профилактического направления в Бессарабии во второй половине XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: Бессарабия, земская медицина, профилактическое направление.

The article deals with the process of formation and development of zemstvo's medicine, its preventive direction in Bessarabia in the second half of the XIX and early XX centuries.

Keywords: Bessarabia, zemstvo's medicine, preventive direction.

Постановка проблеми. Розбудова суверенної держави в Україні потребує пошуку досконалої системи управління, важливою складовою частиною якої є місцеве самоврядування. У зв'язку з цим дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого, зокрема до вивчення історії земських установ Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Інтерес до цієї проблематики посилюється історичним значенням створеної, внаслідок земської реформи 1864 року, системи місцевого самоуправління. Земства стали важливим громадським інститутом, елементом громадського суспільства, школою самоврядування. До того ж, сучасні процеси реформування національної системи охорони здоров'я та вдосконалення профілактичних технологій не можливі без аналізу теоретичного і прикладного досвіду минулих поколінь лікарів з урахуванням цілей і завдань сучасної медицини. Тому вивчення практичного досвіду діяльності земських установ в окремих регіонах Російської імперії має наукове та практичне значення.

Аналіз актуальних досліджень. Серед наукових робіт сучасного історіографічного періоду значна частина дослідників аналізує історію виникнення і діяльності земської медицини, формування наукових основ гігієни. До сучасних робіт українських науковців з історії земської медицини належить кандидатська дисертація О.М.Рогози [16]. Автор поряд з іншими питаннями висвітлює діяльність земств України по забезпеченню сільського населення медичною допомогою, профілактичних заходах органів місцевого самоврядування. О.А.Майстренко дослідила роль Херсонського земства в організації медичної допомоги населенню та створенні санітарної організації [11]. Соціальна діяльність земств, зокрема земська медицина та її профілактична спрямованість висвітлена в дисертаційному дослідженні Ф.Я.Ступака [17]. Комплексному аналізу процесу становлення і розвитку земської медицини, її профілактичного напрямку на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст., з'ясуванню соціально-економічних передумов та основних етапів формування профілактичного напрямку земської медицини присвячено дисертаційне дослідження Д.А.Мірошніченко [12]. Однак аналіз діяльності земств Бессарабії в галузі охорони здоров'я у названих працях представлено лише фрагментарно. Фактично, на сьогодні в науковому просторі відсутні роботи, де б комплексно досліджувалися процеси становлення і розвитку земської медицини в Бессарабії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Мета статті полягає в необхідності висвітлення маловідомих сторінок історії становлення і розвитку земської медицини та профілактики на території Бессарабії.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX ст. в історії Росії – це період великих реформ, які були покликані модернізувати країну та наблизити її до статусу держави європейського рівня. Серед реформ 60-х рр. XIX ст. вагоме місце належить земській реформі. Необхідність реорганізації системи місцевого народного управління була логічним продовженням селянської реформи.

Основною нормативною базою розвитку земської медицини було «Положення про губернські та повітові земські установи», що з'явилося 1 січня 1864 р. «Положення...» спочатку було впроваджено не у всіх губерніях імперії. Щодо Бессарабії, на момент проголошення реформи її територія за підсумками Східної (Кримської) війни та положеннями Паризького договору (1856 р.) була поділена між двома країнами – Росією та Румунією, тому впровадження земського управління відзначалося специфікою, зумовленою своєрідністю краю, особливостями його попереднього історичного розвитку.

На початку 1869 р. статті земського Регламенту Російської імперії були поширені на Акерманський повіт Бессарабської губернії. Щодо решти повітів (Ізмаїльський, Кишинівський, Хотинський, Орґеєвський, Сорокський, Бендерський, Яський), земські органи міського і сільського самоврядування були впроваджені тут Румунією у 1874 р.

Після закінчення російсько-турецької війни 1877-1878 рр. та повернення північних і центральних повітів регіону до складу Російської імперії, царська влада залишила в цих повітах діючими румунські земські установи – повітові ради та постійні комітети [14, с. 154]. З початку 90-х років XIX ст. всі земські установи Бессарабії працювали у відповідності до загальноросійського законодавства.

Земські органи управління стали важливою інституціональною ланкою інтеграції Бессарабії до Російської імперії, вони становили собою авторитетні громадські установи та центри активного суспільного життя в регіоні. Представницьким органом повітових земств були земські збори, що склалися з гласних. Голова земських зборів не обирався – на цю посаду призначався предводитель дворянства. Виконавчим органом земств були земські управи, члени яких обирались на 3 роки.

Практична діяльність земських установ була спрямована на «управління справами, що стосуються місцевих потреб кожної губернії та повіту» [15]. На ділі це означало управління майном, та грошовими податками земств; будівництво та утримання земських споруд, шляхів сполучення; організація постачання населення продовольством; управління земськими благодійними установами; сприяння розвитку місцевої торгівлі та промисловості; участь в організації народної освіти, медицини та профілактичних заходів тощо.

До появи земських установ, опікування народним здоров'ям знаходилося в сфері компетенції уряду, однак негараздів та недбалості в цьому напрямку спостерігалось набагато більше, ніж плюсів. У першій половині XIX ст. в Бессарабії функціонувала лише одна лікарня, яка знаходилась у Кишиневі та була призначена для населення всього регіону. Крім цього, у Хотинському, Бендерському, Акерманському повітах діяли санітарні пункти, в яких хворі мали змогу отримати комплексну допомогу.

За спостереженнями підполковника Генерального штабу Дарагана, складеними у 1849 р. Бессарабія «...досить приваблива для здоров'я мешканців... В багатьох селах можна знайти літніх людей, які пам'ятають Катерининські війни» [4, с. 108]. Епідемії в регіоні траплялися не так часто, як в центральних губерніях імперії. До найбільш розповсюджених хвороб відносилися віспа. Однак, як зазначено у описі – «Хвороба кожного разу була успішно припинена завдяки піклуванню з боку місцевих лікарів та начальства» [4, с. 109].

Однак, за даними офіційної статистики того часу на кожен з повітів Бессарабії припадав один лікар, один акушер, 2-4 фельдшери. Більшість з них «медичну кваліфікацію» отримали під час проходження військової служби. Саме фельдшери та акушери, відвідуючи села, частіше за інших вирішували питання медичної допомоги місцевим мешканцям. Таким чином, населення Бессарабії в першій половині XIX ст.

фактично не мало організованої медичної допомоги, що спонукало звертатися до методів народної медицини, ворожок та травників.

Земська медицина, яка з'явилася в Російській імперії в другій половині XIX ст., стала оригінальним і самобутнім явищем, зробила крок уперед у раціоналізації охорони здоров'я населення. Як одна із оригінальних форм організації медичної допомоги, земська медицина не мала аналогів у світі.

Земська медицина на противагу європейській, яка медичну допомогу розглядала як особисту справу хворого і здійснювалася лікарями на правах ремесел і торгівлі, російська земська медицина була суспільною справою. Прагнення земського лікаря полягало в скороченні числа хворих і тривалості хвороб [9, с. 6]. За цією основною ознакою російська земська медицина, при усіх її недоліках, була передовою формою організації медичної справи на селі, в порівнянні з іншими країнами. Земська медицина повинна була забезпечити більшості населення доступ до отримання якісних медичних послуг.

В умовах ліберальних реформ другої половині XIX ст. царський уряд передав справу опікування народним здоров'ям до рук земств, відмовившись фінансувати цей сектор з державного бюджету. Однак при цьому, центральна влада зберігала за собою право контролю та втручання в медичну діяльність земств.

Відповідно до «Положення про губернські та повітові земські установи» на земство, на правах необов'язкової повинності, покладалося: « ... піклування переважно в господарському плані про народне здоров'я... поширення віспощеплення, а також завідування благодійними закладами...» [15].

Незважаючи на те, що земства не мали досвіду організації охорони здоров'я населення, вони поступово приступили до надання селянам доступної медичної допомоги, поліпшення санітарно-гігієнічних умов їх життя. В галузі надання медичних послуг губернське та повітові земства розмежовували свої функції. Так, Бессарабське губернське земство опікувалося роботою Кишинівської лікарні, яка у середині XIX ст. мала не дуже привабливий вигляд.

Три корпуси, розраховані на 100 ліжок були побудовані ще у 1815 р. Три відділення (для хворих на сифіліс, для душевнохворих, змішане – хірургічно-терапевтичне) потребували ремонту. Офіційний штат працівників лікарні складався з 2 лікарів та 4 фельдшерів, що, безперечно, було недостатньо для надання дієвої медичної допомоги.

Губернське земство організувало реконструкцію та розширення лікарні: якщо в 1890 р. тут могли проходити стаціонарне лікування 165 осіб, то в 1898 р. їх кількість зросла до 300 [3, с. 126-127]. Окрім Кишинівської губернської земської лікарні під патронатом земства знаходилися: будинок для народження (пологовий будинок), дитячий притулок для сиріт, притулок для осіб похилого віку, медична бібліотека; земська аптека [3, с. 129].

Повітові земства Бессарабії протягом 60-70 рр. XIX ст. зосередили свою увагу на протидії епідеміям, опікуванні господарських частин відомчих лікувальних і благодійних закладів, підготовці необхідних медично-санітарних кадрів. Найбільш прийнятною формою надання медичної допомоги населенню була визнана стаціонарна, заснована на дільничному принципі, що зумовило якісно-кількісні зміни в кадровому складі медперсоналу, зростаючу потребу в фельдшерах тощо. [12, с. 10].

На етапі становлення земська медицина відчувала гостру нестачу в медичному персоналі, особливо середньої ланки. Для вирішення цієї проблеми земцям довелося створити привабливі умови для залучення на службу компетентних лікарів, організувати навчальні заклади для забезпечення земської медицини кваліфікованим персоналом середньої ланки: фельдшерами та акушерками.

8 грудня 1870 р. на бессарабських губернських земських зборах було прийнято рішення про відкриття школи фельдшерів та школи акушерів. Для реалізації цього плану, губернське земство виділило 6 510 крб. для обох шкіл: на школу фельдшерів – 3 758 крб., на школу акушерів – 2 752 крб. [8, с. 31]. І вже через два роки, в червні та восени 1872 р.,

на базі шкільних статутів схвалених земськими зборами (08.12.1870 р.), ці школи почали роботу, ставши першими навчальними закладами в Бессарабії, що готували медичні кадри.

До фельдшерської медичної школи приймалися хлопці у віці від 16 до 25 років, які вільно володіли румунською та російською мовами. Навчання тривало три роки, по закінченню якого фельдшери повинні були відпрацювати на земській службі не менше п'яти років. У рік відкриття школи (1872) до неї було зараховано 11 учнів. Губернське земство щорічно виділяло на утримання школи до 4 000 крб. [6, с. 12-13].

Не дивлячись на гостру потребу в медичних кадрах для регіону, ідея фельдшерської школи не була підтримана місцевим населенням. З першого року свого існування школа відчувала брак бажаючих навчатися, наявні учні часто пропускали заняття, мали досить низький загальноосвітній рівень, а після закінчення школи не бажали працювати в сільських земських лікарнях. Все це призводить до того, що в 1887 р. губернська фельдшерська школа припинила своє існування, підготувавши за п'ятнадцять років свого існування 66 спеціалістів [13, с. 98-101].

До акушерської губернської школи приймалися особи жіночої статі у віці від 18 до 40 років. У рік відкриття школи (1872) навчання розпочали сім учениць, шість з яких закінчили школу в 1875 р. З 1873 р. термін навчання в школі було збільшено з двох років до трьох. Як і фельдшерська, акушерська школа утримувалася коштом губернського земства, і навіть деякі з вихованок отримували земські стипендії [7, с. 18]. У 1901 р. в акушерській школі діяли вже три класи, в яких навчалися діти з різних соціальних верств: 19 учениць з міщан, 15 – з дворян, 46 – з селян, 2 – з духовництва [2, с. 61].

В другій половині XIX – на початку XX ст. земські установи Бессарабії брали активну участь в організації санітарно-профілактичної роботи в регіоні. В 1871 р. губернське земство вперше виділило 1 000 крб. на проведення санітарно-профілактичних заходів. До 1885 р. сума земських витрат на даний напрямок зросла до 8 000 крб.

Питання належної організації санітарного сектору в Бессарабії було предметом обговорення на V (1887 р.) та VI (1888 р.) конгресах лікарів. Саме тут було запропоновано введення посади губернського медика-санітара, обов'язки якого включали збір статистичних відомостей медичного спрямування (кількість народжених, померлих, хворих); організація протиепідеміологічних заходів та пропаганди [1, с. 166].

В Бессарабії посада губернського медика-санітара з'являється у 1891 р. До його обов'язків входило виявлення причин розширення епідемій та хвороб в Бессарабії, моніторинг санітарного стану повітів губернії, організація безпосередньої роботи з профілактики або подолання епідемій [5, с. 277]. На ці справи губернське земство грошей не шкодувало. Наприклад, лише в 1898 р. для роботи в цьому напрямку земство зарезервувало 12 553 крб. [10, с. 40].

На початку XX ст. практично все піклування про народне здоров'я знаходилося в руках земств. Губернське земство утримувало Кишинівську земську лікарню з психіатричним відділенням при ній, Костюженську психіатричну лікарню та пологовий притулок. Окрім школи фельдшерниць-акушерок діяли курси підготовки сестер милосердя. При лікарні діяла аптека, в якій працював бактеріологічний кабінет. Повітові земства утримували 8 лікарень, 18 санітарних пунктів. На всю Бессарабську губернію працювало 73 лікарів, 162 фельдшера, 23 фельдшериці-акушерки. Крім земських медичних установ у Бессарабії діяли ще медичні заклади, які утримувалися містами, єврейськими товариствами, приватними особами. Увесь медичний персонал губернії в 1901 р. складався з 220 лікарів-чоловіків, 11 лікарів-жінок, 242 фельдшерів, 48 фельдшериць, 43 акушерок і повивальних бабок; 63 сестер милосердя, 30 дантистів, 4 дантисток, 10 масажистів [2, с. 61].

Оцінюючі діяльність бессарабського губернського земства на початку XX ст., губернатор краю князь С. Урусов, крім іншого згадував, що «... навряд чи знайдеться в Росії медична установа за рівнем обладнання, подібна до Костюженської психіатричної

земської лікарні. Це було улюблене дитятко барона Стурта – голови губернської земською управи, магістра ботаніки та зоології» [18, с. 157].

Однак подальший історичний розвиток краю, бурхливі події революції 1905-1907 рр., активізація діяльності політичних сил та їх участь у думських перегонах відвернули увагу бессарабського суспільства від діяльності земств.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, поява земських установ у Бессарабії була однією з перших спроб створення органу самоврядування, покликаною вирішувати потреби місцевого населення. Побудовані на певних демократичних засадах, земства відіграли помітну роль в житті регіону, суттєво вплинули на вирішення багатьох місцевих проблем. Земства Бессарабії сприяли покращенню організації медичної допомоги населенню, започаткували санітарно-профілактичну службу в регіоні. Земська медицина була суспільно-науковим феноменом, в якому синтезувалася наука, вітчизняна культура і народне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессалов В.С. 100-летие санитарно-эпидемиологической службе / В.С.Бессалов, А.А.Коваль // Итоги и перспективы исследований по истории медицины. – Ташкент : Медицина, 1980. – 762 с.
2. Бессарабия: Географический, исторический, статистический, этнографический, литературный справочный сборник / Под ред. П.А.Крушевана. – М.: Газета "Бессарабец", 1903. – 520 с.
3. Веселовский Б. История земства: В 4-х т. / Б.Б.Веселовский. – СПб. : Издательство О.Н. Поповой, 1911. – Т.3. – 780 с.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи / Изд. ... при 1 отд-нии Деп. Ген. штаба [тр. офицеров Ген. штаба]: в 16 т., 5 ч.: Статистические описания губерний и областей Российской империи, изд. Деп. Ген. штаба Воен. м-ва СПб., 1848-1858. — Т.11. – Ч.3 : Бессарабская область / [Сост. Ген. штаба подполк. Дараган]. – 1849. – 162 с.
5. Жбанков Д.Н. Земско-медицинский сборник / Д.Н.Жбанков. – М., 1893. – Вып.7. – 380 с.
6. Журналы заседаний Бессарабских Губернских Земских собраний за 1872 г. // Вестник Бессарабского Земства. – 1872. – №1-2.
7. Журналы заседаний Бессарабских Губернских Земских собраний за 1873 г. // Вестник Бессарабского Земства. – 1873. – №1.
8. История Бессарабии : (от истоков до 1998 года) / [Иоан Скурту, Думитру Алмаш, Арманд Гошу и др.]; координатор: Иоан Скурту ; пер. с рум. яз. Н.Енчу – Кишинэу : Онисифор и Октавиан Гибу, 2001. – 353 с.
9. Капустин М. Я. Основные вопросы земской медицины / М.Я.Капустин. – СПб. : Изд. К.Л.Риккера, 1889. – 134 с.
10. Коцур Н.І. З історії становлення і розвитку земської санітарної справи в Україні / Н. І. Коцур // Часопис української історії : зб. наук. ст. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Каф. укр. історії та етнополітики; [голов. ред. А.П.Коцур]. – К., 2006. – Вип. 5. – С.35-41.
11. Майстренко О. А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. А. Майстренко. – К., 2006. – 20 с.
12. Мірошніченко Д.А. Земська медицина на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: формування профілактичного напрямку : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Д.А.Мірошніченко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 23 с.
13. Обзор Бессарабской губернии за 1887 год // Вестник Бессарабского Земства.– 1887.– №1-2.
14. Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.) : навчально-методичний посібник / під ред. Л.Ф. Циганенко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2011. – 216 с.
15. Положение о губернских и уездных земских организациях 1864 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. – Т. 39. – № 40457.
16. Рогоза О. М. Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони народного здоров'я (1864-1917 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. М. Рогоза. – Х., 2002. – 13 с.
17. Ступак Ф. Я. Благодійність та соціальна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис. на здоб. наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01 "Історія України" / Ф. Я. Ступак . – К., 2010. – 434 с.
18. Урусов С.Д. Записки губернатора. Кишинев 1903-1904 гг. / С.Д. Урусов. – М.: Издание С.М. Савелина, 1907. – 260 с.